

L. VARGA PÉTER

Az értelem rácsai – filológia és hermeneutika gyakorlatairól, avagy egy könyv születése

Miként egy akadémiai kutatás nemcsak a kutató témáját alakítja, de habitusát, módszertanát is, úgy változtatja a tudományos önszínrevitelt a diszciplináris kanalizáció folyamata. Az ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjának épp idén tavasszal lezáruló nagyprojektje, amely a *Történes – médium – nyilvánosság* címet viseli, olyan tudományközi vizsgálódást igyekezett megvalósítani, amely irodalmárokat, történészeket, médiatudósokat és esztétákat egyaránt mozgósított, és amely a történeti és irodalmi esemény végbemenetelét, azoknak az irodalmi és kulturális nyilvánosságban való megjelenését kutatta a nyilvánosság előfeltételeiként is érthető médiumok függvényében. E projektum keretében számos önálló tanulmány, illetve két többszerzős kötet látott napvilágot (*Esemény – trauma – nyilvánosság*, valamint *A forradalom ígérete? Történelmi és nyelvi események kereszteződései* címmel). Különösen fontos hozadéka az ilyen együttműködéseknek és éveken átívelő munkának, hogy a nemzetközi tudományforgalmazásban jelentős és kurrens eredményeket részben közvetíteni lehet a honi szakemberek és érdeklődők számára. Jelen esetben közülük is kiemeltnek számít az úgynevezett új filológia (materiális filológia) kritikai-elméleti alapjait bemutató két vaskos gyűjtemény (*Metafilológia 1. és 2.*), amelyek az alapkutatások újragondolhatóságán, a szövegek és az azokat körülvevő diskurzusok mibenlétének átszituálhatóságán túl – távlatosabban – a filológia és a hermeneutika közt meglévő dilemmákat, teoretikus és gyakorlati feszültségeket mutatják be új perspektívából (melynek része a *digital humanities* szaktudományos hozadéka, a médiaelméletek kultúratudományi fölértékelődése).

Hogy személyes vizekre evezzek, a szóban forgó nagyprojektben magam is részt vettem, és – egyéb teendők mellett – egy kötetet ígértem létrehozni, amely az említett témá(k)hoz kapcsolódik. A kutatás az irodalmi esemény, a filológia és a hermeneutika tekintetében számos szakirodalommal szembesített, amelyek a textusok, művek anyagi megjelenésének, továbbá az események „jelenlétének” értelmezhetőségével, illetve azok következményeivel próbáltak számolni. Az elmúlt időszakban ezeket a filológiát és hermeneutikát érintő dilemmákat siettem földolgozni egy (illetve több) (nem csupán) bildungszerű dolgozat formájában, amelyek arra vállal-

koztak, hogy materialista vagy „materiális” hermeneutika lehetőségeit firtassák. A kifejezés – vagyis a *materialista hermeneutika* mint olyan – Jerome J. McGann irodalomtudóstól származik, aki textuális megtestesüléseken egyfelől *nyelvi*, másfelől *könyvészeti* kódokat ért, azaz értelmet, jelentést, valamint tipográfiát, kötést, matériát, az írás külsődlegességét (utóbbi David Wellbery kifejezése, aki többek közt poszt-hermeneutikai meglátásaival járult hozzá az irodalom- és kultúratudományok önértéséhez).

Ami pedig saját hozzájárulásomat illeti, e helyütt a következőket tudom elmondani róla, azonban mindenekelőtt olvassuk el az alábbi két versrészletet.

Szeme a rácsok futásába veszve
úgy kimerült, hogy már semmit se lát.
Ugy érzi, mintha rács ezernyi lenne
s ezer rács mögött nem lenne világ.
Rilke: A párdúc – Szabó Lőrinc fordítása

Ketten vagyunk, én és a világ,
ketrecben a rab
Szabó Lőrinc: Az Egy álmai

Lássuk hát, miről is van szó tág összefüggésben. Az utóbbi években a hazai irodalomtudományos diskurzusban is mind nagyobb jelentőségre tett szert annak belátása, hogy az értelemképzés mint hermeneutikai gyakorlat nem független azoktól az anyagiságoktól, amelyek által a műalkotás megjelenik. Ennek reflektálása a tekintetben mindenképp kihívást jelent mind a megértés tana, mind az úgynevezett materiális kultúratudományok számára, hogy a kettő – értelem és anyag, illetve jelentés és médium – egymástól függ, miközben az egyik tagadja vagy figyelmen kívül hagyja a másik létmódját. Friedrich Kittler szerint egyenesen „a” modern rejtélynek mondható, hogy nem létezik semmilyen kommunikáció a hordozó materialitása híján, ugyanakkor az anyagiság önmagában semmilyen értelmet nem kommunikál. A kortárs filológia – amelyet tehát „új” filológiának szokás nevezni – azzal a kihívással szembesült, hogy a szövegekről és a szövegek vizsgálatáról alkotott fogalmakat a „meglelt” matériák és nem-hermeneutikai instanciák felől gondolja újra. Jerome McGann egyenesen a „materialista hermeneutika” létjoga mellett érvel, amikor úgy fogalmaz, hogy a szövegek auto-poézise „textuális megtestesüléseken keresztül működik, amelyeket a nyelvészeti és könyvészeti kódolások rendszereiként tanulmányozhatunk”. Innen nézve tehát az értelem anyagi, testi, fizikai formát ölt – mintegy színre viszi magát a matéria által –, illetve fordítva: a szövegi (és mindig mediális) anyag értelemmel telítődik. Ha ez a kettősség magában foglalja (miként a szintén említett David Wellbery véli) a véletlenszerűséget – ez volna a műveket létrehozó szemiózis alapja –, akkor mindkettő, tehát az anyag és az értelem is, kötve van egymáshoz, úgyszólván egymásba vannak zárva. A mottóban szereplő Rilke-

és Szabó Lőrinc-versrészlet, jóllehet értelemzéstörténetük számos egyéb lehetőséget kínál, esetünkben épp e kettőség természetét, e kiasztikus paradoxont hivatott jelölni. Az *Egy álma*iban szereplő eldöntetlenség (és eldönthetlenség) ráadásul valóban a modernség rejtegyének fontos sajátosságát villantja meg, hiszen ekkor értékelődik föl a kiazmus mint retorikai alakzat. Hermeneutikai eszközökkel tehát képtelenség döntenet afelől, hogy a versben az „én” van-e ketrecbe zárva (amely a világ) vagy fordítva; előbbi mellett a térbeliségre utaló metaforáink alapján érvelhetnénk, utóbbi mellett a szavak térbeli elhelyezkedésén és az ezen alapuló párosításon túl a lehetőségek grammatikai-jelentéstani megszilárdíthatatlanságával.

Így nyerte el a projekt részeként megjelenő kötetem a címét: *Az értelem rácsai*, amely új filológia és hermeneutika kérdései révén igyekszik az irodalmi és – kis kitéréssel, de elméleti bázisában kapcsolódva hozzá – történelmi esemény fogalmának szituálására, a megfontolásokban nagy hangsúlyt helyezve az eseményt mint olyat lehetővé tevő médiumokra. Az eseményfogalom használatakor Koselleck megfigyeléséből indultam ki, mely szerint az esemény *előttre és utánra* osztja a történelmi időt, bekövetkezte pedig mindig új hermeneutikai szituációt teremt. Nincs ez másképp az irodalmi-kulturális nyilvánosságban vizsgálható irodalmi eseménnyel sem. Az események prezenciája – jelenlét-hatása – olyan bekövetkezésnek tekinthető, amely egyfelől nem rendelkezik történelmi aspektussal, másfelől azonban megértést kényszerít ki. Az irodalmi szöveg tehát anyagiságában és esemény-jellegében sohasem esik egybe annak a kornak a prezenciájával, amelyben megszületik, de – Hans Ulrich Gumbrecht szerint – fölkelti a vágyat és a lehetőséget elmúlt világok megalkotására és jelenné tételére. Ez az elsőre talán homályosnak és elméletileg nehezen alátámaszthatónak tetsző elgondolás annyiban mindenképp hasznára válik az irodalom- és kultúratudományoknak, hogy általa (is) újragondolható a filológiai és hermeneutikai gyakorlat mibenléte. Mivel ebben a kötetben általános irodalomtudományi és irodalomtörténelmi, továbbá költészetelméleti és költészet-történelmi kérdések kerülnek szóba, a teoretikus alapokat illetően helyesnek láttam a három fogalmat egymás mellé helyezni, hogy azokkal dolgozhassak: *Esemény, filológia, megértés az irodalomban*. Feltételezve és előírányozva egyúttal azt is, hogy egy esemény (amely tehát egyszerre nem-hermeneutikai és hermeneutikai fogalom), valamint annak filológiája sohasem közvetlenül kerül elénk, de a prezencia is bajosan vághat a közeg, a médium elé. Az olvasásnak (a megértésnek) a tétje így viszont az is, hogy számot adjon a szóban forgó materialitások és médiumok természetéről.

E kötet bizonyos értelemben saját tudományos diskurzusát is a fenti összefüggésekben kívánja elhelyezni és értelmezni, azaz igyekszik a diszciplináris önszínrevitelt sem reflektálatlanul hagyni. Az, hogy mit tesz az értelmezés a tárgyával, illetve a tárgya vele, szintén felfogható olyan eseményként, amely nem lezár, hanem megnyit valamilyen filológiát, értelmet. Akkor is, ha a rácsoktól, amelyek körülveszik és amelyek benne vannak, sohasem szabadulhat.